

Strukturele* teksanalise en die Suid-Afrikaanse Redevoeringsanalise - enkele opmerkings aan die hand van Van Iersel se analise van die Emmausverhaal

A.B. du Toit

Die beoefening van redevoeringsanalise het ongemerk 'n nuwe fase binnegegaan. Die aanvanklike opgewondenheid oor hierdie belowende nuwe eksegetiese hulpmiddel het plek gemaak vir die wil om dit krities te evalueer, wetenskaplik beter te verantwoord en te beskryf en op 'n verantwoorde wyse te verfyn en uit te bou.

Hiermee word nie beweer dat die vroeëre beoefening van hierdie metode onkrities en onwetenskaplik was nie. Dit is meermale met ontwikkelende nuwe metodes die geval dat hulle aanvanklik sekere eksperimentele en onopgeklarede aspekte bevat wat as sodanig uitgeken en mettertyd op wetenskaplik-verantwoorde wyse verdiskonteer moet word.

Die eerste fase van die beoefening van redevoeringsanalise het onder meer daartoe gedien om die belofte en moontlikhede van hierdie metode suiwerder te omlin. Oor-optimisme is getemper. Beperkinge en leentes het aan die lig getree. Aan die ander kant het hierdie eerste proefloop een oortuiging steeds sterker laat groei: dat niemand kans sien om hierdie metode te laat vaar en bloot weer na die ouer metodes terug te keer nie. Daarvoor is die winsmomente van redevoeringsanalise te groot. Die huidige leentes word derhalwe eerder gesien as uitdagings wat oorkom moet word.

'n Kenmerk van hierdie tweede fase is die ondersoek van ander metodes. Hierdie prosedure beoog eensyds om deur vergelyking die eie metode beter te evalueer, andersyds om vas te stel of hierdie ander metodes nie elemente bevat wat aanvullend tot redevoeringsanalise gebruik kan word of selfs daarin geïnkorporeer kan word nie.

Die praktyk van redevoeringsanalise het aangetoon dat hierdie metode soos dit huidiglik beoefen word, vrugbaarder resultate by diskursiewe tekste oplewer as by narratiewe gedeeltes. Die rede hiervoor is waarskynlik eensyds dat die semantiese by eersgenoemde direkter aan die teksoppervlakte verbind is, as by laasgenoemde, andersyds dat die verhouding tussen tekslengte en betekenisinvestering in die reël by eersgenoemde hoër is as by laasgenoemde. Redevoeringsanalise lewer gewoonlik indrukwekkender resultate

* Die benaming "strukturele analise" i.p.v. "strukturele analise" word gebruik om hierdie metode, wat hoofsaaklik vanuit Greimas se werk ontwikkel het, van ander strukturele modelle te onderskei.

namate die verhalende element terugtree en die diskoerselement toeneem. Dit blyk byvoorbeeld duidelik uit Matteus, waar verhalende en gesproke gedeeltes prominent naas mekaar voorkom. Dit is derhalwe volkome juis en verstaanbaar dat daar binne die kring van die Nuwe-Testamentiese Werk-gemeenskap van Suid-Afrika gevra word na ander metodes wat ons kan help om die verhalende gedeeltes van die Nuwe Testament beter te analiseer en wat redevoeringsanalise kan aanvul of moontlik deels daarin opgeneem kan word. So is binne die kring van hierdie werkgemeenskap reeds aandag gegee aan die werk van Gütgemanns, de Pater en Patte¹⁾, wat almal in mindere of meerdere mate op die werk van Greimas voed.

In hierdie aanbieding gaan dit om Van Iersel se gebruikmaking van die struk-turale metode in sy analise van die Emmausverhaal²⁾. Die kritiese bespreking van sy metode plaas ons egter voor die vraag na die waarde van die strukturele metode as sodanig.

Saam met ander beoefenaars van die strukturele analise gaan Van Iersel uit van die standpunt dat 'n verhaal drie vlakke bevat: Die leksikale oppervlakstruktuur, die narratiewe struktuur (wat dieper lê), en die diskursiewe of tematiese struktuur (wat op die diepste vlak lê). Om Van Iersel goed te begryp, moet genoemde drie vlakke noukeurig onderskei word.

Voordat Van Iersel sy eie poging aanbied, beskryf en evalueer hy eers die werk van 'n aantal ander outeurs op die Emmausverhaal. Hy doen dit aan die hand van die kronologiese volgorde waarin die verskillende analises verskyn het. Sy bespreking van hierdie ondersoeke, wat hoofsaaklik op die leksikale vlak lê, is hier nie ter sake nie, behalwe dat hy met die meerderheid outeurs saamstem dat die Emmausverhaal chiasities georden is.

Sy eie rangskikking van die leksikale vlak sien daar soos volg uit³⁾:

A	en autēi tēi hēmerai ēsan poreuomenoi eis kōmēn apo Ierousalēm	Op dieselfde dag waren op weg naar een dorp verwijderd van Jeruzalem
B	kai autoi hōmiloun pros allēlous	en ze bespraken onder elkaar
C	kai autos Iēsous eggisas syneporeueto autois	En Jezus zelf kwam erbij en liep met hen mee
D	hoi de ofthalmoi autōn ektratounto lou mē epignōnai auton	hun ogen werden echter belet om hem te herkennen

D'	autōn de diēnoichthēsan hoi ofthalmoi kai epegnōsan auton	hun ogen gingen open en zij herkenden hem
C'	kai autos afantos egeneto ap' autōn	en hij werd onzichtbaar voor hen
B'	kai eipan pros allēlous	en ze zeiden onder elkaar
A'	autēi tēi hōrai hypestrepsan eis Ierousalēm	op datzelfde uur keerden ze terug naar Jeruzalem

By nadere besigtiging blyk dit volgens die skrywer dat die twee dele van hierdie chiasme ook op verhaalvlak mekaar se volmaakte spieëlbeelde vorm⁴⁾: A-D beskryf die beginsituasie en D'-A' die presies omgekeerde eindsituasie:

Heengaan van Jerusalem vs. terugkeer na Jerusalem
Jesus voeg Hom by die Emmausgangers vs. Jesus word onsigbaar
Jesus word nie herken nie vs. Jesus word herken.

"Indien ooit", so besluit hy, "dan is juist in deze tekst de chiasiese structuur mede constitutief voor de betekenis van het verhaal."⁵⁾

Op die oog af lyk hierdie uiteensetting fraai, Dat ons hier inderdaad 'n duidelike chiastiese element het, kan nie ontken word nie. Tog is dit ook duidelik dat die chiastiese ordening slegs vir die buitenste elemente van die verhaal geld. Want die grootste gedeelte van hierdie vertelling, naamlik die gesprek in v. 17-27 en die verhalende deel in v. 28-30, word stilswygend buite rekening gelaat! Die rede hiervoor is duidelik: Genoemde gedeeltes pas nie mooi in die chiastiese ordening in nie. Gevolglik word dit hier kalmweg geïgnoreer. Hierdie neiging tot sisteemdwang is ook elders by Van Iersel te bespeur, en ons sal weer daarop terugkom.

Al die bogenoemde is maar bloot die aanloop tot Van Iersel se eie narratiewe en diskursiewe analise van die teks. Voordat ons egter daarby kom, moet ons eers nog op 'n heel interessante gesigspunt in sy bespreking van die leksikale teksaanbieding wys: Die besondere woordgebruik in v. 28-29a. Ek onderstreep die belangrikste woorde:

καὶ ἔγγισαν εἰς τὴν κομὴν ἠὲ ἐπορεύοντο καὶ αὐτὸς προσηποῖεσάτο πορροτέρον πορεύεσθαι καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν

Van Iersel vestig die aandag op die herhaling van die por sowel as die to-klanke, die "hoogst ongewone woordcombinatie" porroteron poreuesthai in die sentrum van hierdie gedeelte, omring van twee ander taamlik ongebruikelike woorde wat boonop 'n bepaalde klankverwantskap vertoon as 'n mens hulle onder mekaar skrywe:

p rosepoiēsa to
par eb iasan to

Boonop word hierdie viertal woorde weerskant omarm deur autōs/autōn⁷⁾.

Ons hoef nie met al die detail van Van Iersel se uiteensetting saam te stem nie. Dit val egter moeilik te ontken dat ons veral in v.28b-29a 'n geweldige sterk p-alliterasie het, en waarskynlik ook 'n klankchiasme:

a. autōs
b. prosepoiēsato
c. porroteron
c'. poreuesthai
b'. parebiāsanto
a'. autōn

Ons moet dus saam met Van Iersel aanvaar dat die evangelis hierdie klankeffekte doelbewus geskep het. Ons moet waarskynlik ook met hom saamstem dat hierdie klankeffekte nie bloot om estetiese oorwegings geskep is nie, maar om die aandag van die leser op besondere wyse te trek. Dít sou nog meer die geval wees indien hierdie gedeelte hardop voorgelees is - wat 'n groot waarskynlikheid is; trouens ons het goeie rede om te vermoed dat die evangelies met die oog op hardop voorlesing geskrywe is. Ons kan bogenoemde vergelyk met die dwarsriwe op ons moderne teerpaaië wat die bestuurder se aandag wil trek om hom te waarsku dat 'n kruispunt aan die kom is. Die groot vraag is wat hierdie klankeffekte in Lk 24:28-29 wil sinjaleer. Hoewel Van Iersel dit nie in soveel woorde sê nie, impliseer hy, in die lig van sy later volgende narratiewe analise, dat hierdie fonologiese middele die draaipunt en kern van die verhaal moet aandui. Ons sal later egter sien dat v. 28-29 in werklikheid nie die draaipunt van die Emmausberig uitmaak nie. Die klankeffekte moet dus iets anders sinjaleer. Ons kan hier slegs 'n vermoede waag: Dit is waarskynlik dat die verhaal van hoe die gekruisigde en opgestane Here by die Emmausgangers tuisgegaan en aan tafel die brood vir hulle gebreek het, in die vroeë kerk as 'n prefigurasië van die Nagmaal ervaar is⁹⁾. In so 'n geval sou v. 28-29 die presiese plek wees om die aandag van die hoorders op hierdie saak te vestig.

Hiermee kom ons dan by Van Iersel se analise van die tweede vlak van die Emmausberig, naamlik sy verhaalstruktuur. Ter wille van helderheid word sy analise hier weergegee¹⁰⁾:

de narratiewe strukturele struktuur van Lc. 24, 13-33

vv.	Motiefen	Functies van de twee	Functies van Jesus	Motiefen
13	DEPARTURE	gaan naar Emmaüs		
15			voegt zich bij hen	UNRECOGNISED ARRIVAL
16	QUALIFYING TEST		gaat met hen mee	
17a	REACTION	herkennen Jesus niet	vraagt hun waar ze over spreken	Request
17b	Beginning Counteraction	houden ontsteld halt		
18 U/m	Marking (2-J)	typeren Jesus als een vreemde die niet op de hoogte is		
20				
21 U/m	Marking (2-2)	typeren zichzelf als mensen die de hoop hebben opgegeven		
24				
25			typeert de twee als dom en verhard	Marking (J-2)
26 U/m			typeert zichzelf als degene waarvan de skriften zeggen dat hij moet lijden om zijn heerlijkheid binnen te gaan	Marking (J-J)
27				
28a	Translocation	naderen Emmaüs		
28b	MAIN TEST		doet alsof hij verder gaat	Lack
29a	REACTION	vragen hem bij hen te blijven		
29b			gaat het huis binnen om bij hen te blijven	Lack Liquidated
30	GLORIFYNG TEST		neemt onder het eten brood, zegt het dankgebed, breek het brood en geeft hun ervan	Marking (J-J)
31a	IDENTIFICATION	herkennen hem		
31b			wordt onzichtbaar	TRANSFIGURATION
33	RETURN	gaan terug naar Jerusalem en de elf c.s.		

Voor hy sy analise bespreek, motiveer die outeur eers sy afbakening. Saam met haas alle ander wetenskaplikes begin hy die vertelling by v. 13. Hoewel ons hiermee saamstem, gaan sy motivering nie op nie. Sy stelling dat kaf idou, behalwe in 10:25¹¹), nêrens by Lukas 'n nuwe vertelling markeer nie, is misleidend. Dit is ook nog in 2:25 en 23:50 die geval, en by die ander voorkomste wat hy opnoem, sinjaleer dit in elk geval 'n nuwe fase in die verhaal (dikwels na 'n agtergrondskilderende egēneto). Sy keuse - ten spyte van 'n mate van huiwering - vir v. 33 as die slot van hierdie vertelling is egter heel vreemd. Die bykom van nuwe akteurs en die invlegging van 'n vertelling oor Jesus se verskyning aan Petrus maak van v. 34-35 nog geen nuwe verhaal nie. Bowendien kan v. 34 grammatikaal onmoontlik van v.33 losgemaak word. Die gebruik van die voor-naamwoorde autōn en autōs in v.36, asook die Genitivus Absolutus, is nog geen goeie argument om v.34-35 direk met die volgende gedeelte (v. 36vv) te verbind nie. In die lig van die baie voorbeelde by Lukas waar laasgenoemde konstruksie 'n belangrike nuwe breuk aandui (o.a. 4:42; 8:4, 49; 9:43) kan hy dit onmoontlik ten gunste van sy standpunt inroep.

Van Iersel se narratiewe analise van die Emmausverhaal, soos in die bostaande tabel saamgevat, is besonder interessant, maar tegelyk baie problematies. Die werklike Achilles-heel in sy analise is egter sy toepassing, vanuit die strukturele model, van die drie "toetse": Die "qualifying test", die "main test" en die "glorifying test". Die kwalifiserende toets vind volgens van Iersel plaas wanneer die derde reisgenoot hom by die twee wandelaars voeg en meegaan (v. 15vv). Sal hulle Hom herken of nie? Hulle diskwalifiseer omdat hulle in die toets faal. Hy vind die hooftoets in v.28-29, waar Jesus voorgee om verder te wil gaan en die twee by Hom aandrang om by hulle tuis te gaan. In die gees van die strukturele analise vind hy hier-heel geforseerd - 'n situasie van gebrek ("lack": Jesus het geen onderdak nie), wat opgelos word wanneer die twee aan Jesus onderdak bied, dus slaag in die hooftoets ("lack liquidated"). Die "glorifying test" kom voor wanneer die twee Jesus herken by die breking van die brood.

Ons gee eers aandag aan Van Iersel se lokalisering van die hooftoets (v.28-29). Volgens die strukturele metode moet die hooftoets die deurbraak

verskaf, die hoofprobleem oplos, die omwenteling in die verhaal meebring.¹³⁾ Van Iersel moet hier allerlei toere uithaal om te probeer bewys dat v.28-29 inderdaad die ommekaar in die verhaal teweegbring. Hy slaag egter nie daarin nie en kán ook nie. Wanneer ons onbevange na hierdie vertelling kyk, dit wil sê sonder om gekondisioneer te word deur die strukturele sjablone met sy drie toetse, vind die omswaai in die verhaal tog duidelik plaas wanneer Jesus aan die twee dissipels bekend word by die breking van die brood (v.30-31 vgl. -die heropname van hierdie beslissende moment in v. 35). Indien ons wel van 'n "main test" wil praat, moet dit dus veel eerder in v.30-31 gevind word.

Die groot vraag is egter waarom die gedagte van die drie toetse aan hierdie vertelling opgedring moet word. Weer eens kom ons hier by die probleem van sisteemdwang. Selfs indien die strukturele model soepeler en meer geraffineerd toegepas word as wat Van Iersel dit doen, bly die vraag steeds of hierdie metode, in elk geval in sy huidige staat van ontwikkeling, adekwaat is om die Bybelse verhale, wat onder mekaar boonop ook nog 'n groot verskeidenheid vertoon, bevredigend te beskryf en so die beter verstaan van die teks werklik te dien. Met die poging om die struktuur van die Bybelse verhale op 'n universele sjablone te pas hoef nie fout gevind te word nie, aangesien alle taalbeskrywing met behulp van algemene kategorieë werk. Hierdie algemene kategorieë moet egter verteenwoordigend genoeg wees om die verskeidenheid uitings op die performansvlak tot hul reg te laat kom. Dit bly 'n ernstige vraag of die strukturele kategorieë wat vanuit die Russiese sprokie ontwikkel is, aan hierdie eis voldoen of kan voldoen. Die resultaat van hierdie situasie is sisteemdwang en gevolglike reduksie van die rykdom van die Bybelse verhale. Dat hierdie sisteemdwang nie tot Van Iersel beperk is nie, blyk ook uit Patte¹⁴⁾ se analise van die Gelykenis van die barmhartige Samaritaan. Die aktanteposisie van "helper" word byvoorbeeld volgens Patte gevul deur die volgende items: Die Samaritaan se praktiese vaardigheid ("know-how"), die olie, wyn, donkie, geld en die herbergier!

Ek het reeds op voorbeelde van sisteemdwang by Van Iersel gewys. Ek wil nou aandui watter gevaarlike gevolg sodanige sisteemdwang kan hê. Omdat hy hier drie toetse wil hê en in v.28-29 die hooftoets wil vind, laat hy hom tot die konklusie mislei dat die narratiewe struktuur van die teks

'n betekenis produseer wat ekwivalent is aan dié van Mt 25:31-46. Die springende punt in die verhaal is dus die goeie daad van herberg te gee aan die Jesus incognitus (vgl. veral Mt 25:35)! 'n Verhaal kan sekerlik verskillende betekenisvlakke hê. Dat hierdie egter die pointe van die verhaalstruktuur van die Emmausverhaal is, is geheel en al onoortuigend.

'n Ander voorbeeld van sisteemdwang by Van Iersel is sy segmentisering van narratiewe en gesproke gedeeltes. In sy narratiewe skema word die gesproke deel v. 17-26 (v. 27 sluit hierby aan), wat so 'n groot deel van die Emmausberig beslaan, bloot onder die hoof "marking" geplaas. Dit verraaï 'n duidelike onderwaardering van die gesproke deel binne die verhaalstruktuur. Die gebruik van die Skrif is hier onder andere 'n baie belangrike onderdeel van die hele vertelling: Dit moet die botheid van die twee dissipels ten opsigte van die persoon en werk van die gekruisigde en opgestane Jesus ophef. Hierteenoor plaas byvoorbeeld Calloud in sy bespreking van die versoekings van Jesus die Skrifwoord in die aktanterol van "helper"¹⁵⁾. Opvallend genoeg gee die skrywer in sy diskursiewe analise, as 't ware by wyse van kompensasie, weer besondere aandag aan die gesprekgedeelte. Hierdie segmentisering van verhalende en gesproke teks is 'n baie ernstige fout. Die gesproke dele is immers ingebou in die verhaal as verhaál en dien juis so die ontsluiting van hierdie berig se betekenis. Indien Van Iersel dit in ag geneem het, sou hy nie by uiteenlopende semantiese beklemtonings tussen die verhaalstruktuur en die diskursiewe struktuur uitgekom het nie.

Sy analise van die diskursiewe of tematiese struktuur van die Emmausberig bevat werklik waardevolle elemente, alhoewel laasgenoemde nie eksklusief eie aan die strukturele metode is nie. Die ryke semiotiese belang van Jerusalem binne die konteks van die Lukasevangelie kon sterker uitgebou gewees het. Dit is veel meer as die stad waar die elf hulle bevind en van Jesus se "saak" en sy dood¹⁶⁾. Dit is óók die allesoorheersende heilshistoriese sentrum, tempelstad en werkplek van God, met Jesus se sterwe, opstanding en hemelvaart as hoogtepunte in hierdie heilsplan; nog meer: dit is ook die stad van waaruit die blye opstandingsboodskap die wêreld ingedra moet word (Hd.1:8vv). Dit is hierdie stad wat die twee dissipels in botte onbegrype verlaat het, en waarheen hulle, nadat Jesus Hom as die gekruisigde en die opgestane Here van die Skrifte aan hulle geopenbaar het,

as blye opstandingsgetuies terugkeer.

Dit is besonder opmerklik dat Van Iersel in sy bespreking van die tematiese struktuur uiters weinig van sy bevindinge ten opsigte van die narratiewe struktuur gebruik maak. Waar ons eksegetiese mikpunt tog hoofsaaklik by die semantiese lê, kom nou die kritieke vraag na vore of die narratiewe analise werklik sinvol vir ons eksegetiese doel is. Indien nie, is hierdie bedryf, ten minste vir die eksegeese, irrelevant. Of lê die fout in werklikheid nie by die metode nie, maar by Van Iersel se benutting daarvan? Ter beantwoording van hierdie vraag wil ek daarop wys dat 'n mens selfs by so 'n fyn genuanseerde werk as die van Calloud op die versoekings wonder of die semantiese resultaat die groot investering in narratiewe analise regverdig. Kom daar nie vir die werklike verstaan van hierdie teks uit 'n goeie gewone kommentaar minstens netsoveel uit die verf nie?

Dit word tyd om ons indrukke saam te vat. Ek doen dit by wyse van die volgende punte:

1. Nie alle punte van kritiek op Van Iersel se analise is 'n konsekwensie van die metode van strukturele analise as sodanig nie. Dit geld onder meer vir sy sisteemdwang ten opsigte van die leksikale chiasme in die Emmausberig, vir sy vreemde beslissing dat die verhaal reeds by v.33 eindig, vir sy segmentisering van verhaal en gesprek en vir sy vasstelling van die besondere betekenis wat die verhaalstruktuur opsigself genereer.
2. Ons het ook gesien dat die skrywer sisteemdwang beoefen by sy toepassing van die drie "toetse" van die strukturele analise. Hierdie feit skep ernstige bedenkinge teen die strukturele metode as sodanig, aangesien dit hier nie om 'n geïsoleerde verskynsel gaan nie. Die metode is klaarblyklik (nog?) nie gesofistikeerd genoeg om die Bybelse vertellings in hul verskeidenheid tot hul reg te laat kom nie. Hiermee saam gaan egter 'n nog meer fundamentele vraag. Ten spyte van teendelige aansprake van die beoefenaars van hierdie metode moet gevra word of die aard en gerigtheid daarvan dit werklik geskik maak om die Bybelse vertellings in hul besondere opset te vertolk.
3. 'n Derde indruk sluit baie nou aan by die vorige punt. Dit het opgeval

dat Van Iersel in sy diskursiewe analise uiters min van sy narratiewe analise gebruik maak. Afgesien van die abortiewe poging om 'n alternatiewe boodskap in die narratiewe gedeelte self te vind, het sy narratiewe analise ongeveer niks vir die eksegeese en die prediking oor hierdie gedeelte opgelewer nie. Ook hierdie indruk is nie tot Van Iersel se hantering van hierdie metode beperk nie. Hierdie feit bring die uiters belangrike vraag na vore of die resultaat van die narratiewe analise, wat so 'n belangrike deel van die strukturele analise uitmaak, werklik die groot inset wat vereis word, regverdig.

4. Ons samevattende indruk is dat die strukturele analise nie besondere belofte as eksegetiese hulpmiddel toon nie. Dit sal 'n ingrypende sofistisering en waarskynlik selfs 'n diepgrypende karakterverandering moet ondergaan voordat dit vir die verstaan en beskrywing van Bybelse vertellings sinvol gebruik kan word. Om tot ons aanvanklike vraagstelling terug te keer: As aanvulling tot redevoeringsanalise of as metodologiese verryking daarvan is die strukturele metode in sy huidige vorm nie geskik nie. Eersgenoemde omdat dit as metode nie bevredigend nie, laasgenoemde omdat dit as andersoortige metode onversoenbaar met redevoeringsanalise is.

Om die leemte in redevoeringsanalise ten opsigte van verhalende stof aan te vul, sal elders gesoek moet word. Die vraag is of die antwoord nie in 'n meer gediversiveerde uitbouing van redevoeringsanalise self geleë is nie.

NOTAS

1. Van Güttemanns het reeds talle publikasies verskyn. Die bespreekte werke van die ander skrywers is: W. de Pater, "Theologie linguïstiek: situering en bibliografie," Tijdschrift voor Theologie vol. 18 (1978), 234-293; D. Patte, What is structural exegesis?, Philadelphia 1976. Individueel is ook aandag gegee aan J. Calloud, Structural analysis of narrative, Philadelphia/Missoula 1976.
2. Bas van Iersel, "Terug van Emmaüs", Tijdschrift voor Theologie, vol. 18 (1978), 294-323.
3. A.w., 305v.
4. Idem., 306.
5. Idem.
6. Idem., 306v.
7. Idem., 307.

8. Kyk a.w., 307, 315.
9. Reeds die uiting "breek/breking van die brood" (v. 30,35) sou hierdie verbinding gesuggereer het, aangesien dit een van die oudste benaminge vir die Nagmaal was. Vgl. vir laasgenoemde J. Behm, art. klāō, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament III, 728v.
10. A.w., 311.
11. 14, 25, a.w., 308, moet lees 10:25.
12. Die lesing idoú in Lk 2:9 het in die UBS³-teks en ook by Nestle-Aland verval.
13. Vgl. Patte, a.w., 38.
14. A.w., 43.
15. A.w., 15v.
16. So Van Iersel, a.w., 318.
17. Dat die verhaalvlak addisionele boodskapelemente kan hê, wil ek nie ontken nie. Die spesifieke boodskap wat Van Iersel in hierdie geval wil vind, oortuig egter nie.